

L'Arxiu del Regne de València (1419-2019). Sis-cents anys d'història

Francesc Torres Faus*
Arxiu del Regne de València

Rebut 10 març 2020 · Acceptat 20 desembre 2021

RESUM

L'Arxiu Reial de València es va crear en 1419 i tenia la seu en el Palau Reial. En un principi fou gestionat per un arxiver nomenat pel monarca, però en 1579 l'ofici d'arxiver fou agregat a un ajudant del Mestre Racional, i va dependre d'aquesta institució fins a 1707. En l'època foral conservava els fons de la Cancelleria Reial, la Reial Audiència, el Mestre Racional i les Corts Valencianes. A partir de 1707, amb l'abolició del règim foral valencià, els monarques manaren reunir la documentació de les antigues institucions suprimides. La reunió efectiva es feu en el segle XIX, quan es derrocà el Palau Reial en 1810 i l'arxiu es traslladà a la Casa Professa dels Jesuïtes. Allí es transferiren els arxius de la Generalitat, la Governació, els Justícies de la ciutat de València i la Batlia. En el segle XX es transferí la documentació de l'època borbònica i en 1965 l'Arxiu del Regne de València es traslladà a la seu actual.

PARAULES CLAU: arxius, història d'arxius, arxivers, Regne de València, Mestre Racional

L'Arxiu Reial de València en 1419 es creà en un context de transformacions del sistema arxivístic de la Corona d'Aragó, que en el segle XV passà de ser un sistema centralitzat amb un arxiu únic per a tota la Corona, l'Arxiu Reial de Barcelona, a un sistema descentralitzat amb un arxiu reial en cadascuna de les capitals dels regnes de la monarquia. Foren Alfons el Magnànim i els braços del Regne de València els que en les Corts de 1419, reunits al Palau Episcopal de València entre el 28 d'agost i el 18 de setembre, acordaren la creació de dues noves institucions: l'Arxiu Reial i el Mestre Racional del Regne de València, a canvi d'un important donatiu.

Les dues institucions sempre han estat relacionades i el sistema arxivístic de la Corona d'Aragó no s'entén sense la creació del Mestre Racional, en 1283, per Pere el Gran.¹ Tot i això seria a partir de 1318, durant el regnat de Jaume II, quan, amb la creació de l'Arxiu Reial de Barcelona, el sistema arxivístic comença a desenvolupar-se conjuntament amb l'evolució del Mestre Racional, que, en un principi, era una institució unipersonal per a tota la Corona d'Aragó. Com que no podia ser en tots els llocs, acabà nomenant lloctinents en cada regne i creant dipòsits d'arxius en els diferents palaus reials. Posteriorment, els uns i els altres acabaren convertint-se en institucions en el segle XV: mestres racionals independents i arxius reials.²

Els precedents del desenvolupament del sistema arxivístic cal cercar-los en el segle XIV, que fou una centúria transcendent en el procés de consolidació del poder de la monarquia. La consolidació s'acompanyà d'un procés d'afermament territorial dels diferents regnes que conformaven la Corona d'Aragó, fet que donà lloc a una organització de la monarquia de tipus confederal i a la descentralització de l'administració. Això explica que a partir del segle XV s'hi despleguí també una descentralització arxivística.

La creació de l'Arxiu Reial de València, per tant, s'ha d'emmarcar en aquest context històric d'afirmació nacional i institucional del Regne de València de principi del segle XV. Aleshores es consolidaren les institucions ja existents, com la Governació General, la Batlia General i les Corts, i se'n crearen de noves com la Diputació del General el 1418 i un any després l'Arxiu del Real i el Mestre Racional. Les tres últimes estan relacionades amb la Hisenda Reial: la Diputació del General era l'encarregada de recaptar els donatius de les Corts al rei, mentre que el Mestre Racional i l'Arxiu del Real es relacionaven amb el Reial Patrimoni.³

En el cas del Regne de València, aquest procés d'afirmació nacional fou encapçalat per les elits locals, especialment el patriciat urbà de la ciutat de València, que s'erigiren en portaveus dels drets del regne i es van proclamar guardianes de les «lleis de la pàtria», que eren la garantia de les seues llibertats i que els monarques havien de jurar complir i fer complir quan començava el seu regnat. El 1393, el rei Joan I, en la provisió per la qual va manar re-

* **Adreça de contacte:** Francesc Torres Faus. Arxiu del Regne de València, passeig de l'Albereda, 22, 46010 València. Tel. +34 676221455. E-mail: torres_frafau@gva.es

construir el dipòsit d'arxiu del Palau del Real de València, com era conegut el palau i l'arxiu, va justificar de manera molt precisa la descentralització política: primer per la gestió de l'administració, ja que les coses separades s'havien de portar separatament —«Cum separatorum separata debeat esse conditio et singulorum nota et distincta negotia ut promixtiis actibus non turbetur»— i, en segon lloc, per qüestions merament polítiques, ja que el Regne de València no depenia de lleis alienes i es regia pels seus furs: «Per se stans, ullius alterius regni vel patrie legibus, foris aut consuetudinibus non subiectam, sed suos habens propios foros regios privilegiaque ac consuetudines quibus donatur et regitur cum Dei auxili atque nostro.»⁴ Uns anys després, quan Jaume Desplà va supervisar les obres de l'arxiu al Palau del Real el 1422, les va justificar «per obs de tenir los furs, pryvilegis e libertats del dit regne, e los actes pertanyents a aquell».

En segon lloc, cal tenir en compte que l'interès dels monarques pels arxius, com afirmava Eugenio Casanova en 1928, es fonamentava en el caràcter patrimonial de la monarquia, en què el poder era concebut com un dret i una propietat del rei.⁵ Els arxius eren un instrument del poder i els documents que conservaven legitimaven l'exercici de la sobirania. Això era independent de la institució encarregada de la seua gestió, bé fora un oficial de la Cancelleria o del Mestre Racional.⁶ A més a més, aquesta concepció patrimonial dels regnes explica que l'administració del regne es confongués amb la del patrimoni reial. Per això, la finalitat principal dels arxius era la seua defensa i, per tant, era necessari organitzar i conservar la documentació de les institucions de la monarquia. En la Corona d'Aragó, el patrimoni reial es va configurar des d'un principi com una part molt important de la hisenda reial. La seua administració corresponia als batles generals i la fiscalització al mestre racional. La seua importància s'explica perquè la Corona d'Aragó va conservar bona part del patrimoni reial, mentre que en altres monarquies, com la Corona de Castella, aquest va ser alienat. I dins de la Corona d'Aragó fou el Regne de València, l'últim que va ser conquistat, el que conservà un volum més elevat de patrimoni reial, ja que els monarques s'ho van reservar. Tot això explica que, des de l'època medieval fins al segle XIX, tots els monarques prestaren molta atenció a la conservació dels arxius relacionats amb el Reial Patrimoni, que van ser els arxius de la Batlia i del Mestre Racional. En el cas del Regne de València, la gran importància del Reial Patrimoni ens serveix per a comprendre el naixement i el desenvolupament de les dues institucions que es van crear l'any 1419. La conseqüència lògica d'aquesta concepció patrimonial dels regnes i de la importància del patrimoni reial era que els arxius, al principi, es consideraren del rei i no del regne, i destinats a la defensa dels interessos patrimonials del monarca, la qual cosa explica la restricció en l'accés i l'ús de la documentació.

Això canviaria a partir del segle XV, ja que el procés de descentralització administrativa va anar acompanyat d'un canvi de consciència del valor dels arxius. Al segle XV

trobem que els arxius deixen de ser exclusius del rei i es converteixen en arxius del regne, ja que també són garanters de drets de terceres persones. Açò ho comprovem en la petició XLI de les Corts de 1417-1418, en la qual per primera vegada se sollicità la creació de l'ofici o institució de Mestre Racional per al Regne de València. Veiem com els braços reial i eclesiàstic recorden que en la delegació de funcions a Berenguer Minguet que va fer Ferran I es va confirmar que els comptes haurien de custodiar-se a València «per tal que pus propinquament e ab menys affanys e despeses, de les dites coses es poguessen haver certificacions e altres avisos necessaris». En les mateixes Corts, la sollicitud de creació d'un arxiu reial a València es va justificar pel profit que suposaria per a la «cosa pública del dit regne e dels habitants de aquell» i es va sollicitar la creació de l'arxiu reial perquè «vós, senyor, com vostres oficials, com encara los habitants del dit regne, pus fàcilment pusquen haver ço que hauran mester de dites coses e actes». Aquestes propostes posteriorment serien recollides en els actes de cort de creació de l'Arxiu del Real i del Mestre Racional del Regne de València de 1419.

Com hem explicat, el desenvolupament del sistema arxivístic de la Corona d'Aragó comença en 1318,⁷ amb la creació de l'Arxiu Reial de Barcelona, el qual és consolidat definitivament el 1346, quan Pere el Cerimoniós va destinar l'escrivà Pere Perseia a l'Arxiu Reial, el va eximir de l'obligació de seguir a la cort, li va encarregar que custodiara la documentació i el va autoritzar a lliurar còpies de documents. Posteriorment, el 1384 es publicaren les primeres ordinacions de l'arxiu.⁸ Però serà al segle XV quan es passe d'un sol arxiu per a tota la Corona d'Aragó a un arxiu en cada regne.

El primer arxiu que es va crear fou l'Arxiu Reial de València. Les primeres notícies de l'existència d'un dipòsit d'arxiu del Mestre Racional al Palau del Real són de 1337, quan es parla de la «casa o archiu del offici del Racional, qui és en lo Real del senyor Rey», on també es conservava l'arxiu de la Batlia. Dos anys després, en 1339, es manà bastir un escriptori i uns bancs per a l'arxiu.⁹ És a dir, dues dècades després de la creació de l'Arxiu Reial de Barcelona ja trobem les primeres notícies de l'existència d'un dipòsit d'arxiu a la ciutat de València. El dipòsit fou creat durant l'estada de Pere el Cerimoniós a València, i fou també en 1338 quan es publicaren les primeres ordinacions del Mestre Racional. Cal tenir en compte que aquests anys era mestre racional un altre valencià, Domènec de Claramunt. Era un arxiu de gestió, i quan la documentació ja no tenia valor administratiu s'enviava a Barcelona.¹⁰ En 1363, l'arxiu fou evacuat a Barcelona a causa de l'atac de les tropes castellanes, però a partir de 1369 el Mestre Racional torna a intervenir els comptes a València. Trenta anys després, en 1393, Joan I manà reconstruir el dipòsit d'arxiu, com hem vist.

Fou Alfons el Magnànim qui va donar el pas per transformar el primitiu dipòsit del Palau del Real en un arxiu gestionat per un arxiver. El primer intent va ser en les Corts de 1417-1418 i va partir d'una petició que van fer els

braços militar i reial. Es tracta de la petició xxxv, en la qual explicaven que el protonotari s'emportava a l'Arxiu Reial de Barcelona els processos de Corts i els processos de la Reial Audiència una vegada conclusos i sentenciats. Els dos braços van demanar que aquesta documentació es conservara a València, a l'Arxiu del Real, i que es redactaren registres independents de la documentació reial referent al Regne de València. La resposta del rei va ser parcial i limitada exclusivament als processos. En les mateixes Corts es va fer una altra petició dels dos braços, el reial i el militar, la petició xli, que va sol·licitar al rei el dipòsit en el mateix arxiu de tota la documentació relativa a les finances del regne i la creació de l'ofici de Mestre Racional del regne. La resposta del rei va ser negativa.

L'Arxiu del Real es va crear definitivament en les Corts de 1419 mitjançant l'aprovació d'un acte de cort del 13 de setembre. L'objectiu del monarca era sol·licitar una ajuda econòmica per fer una expedició a Sardenya i consolidar el domini sobre l'illa. Alfons el Magnànim va presentar la seua proposició el 29 d'agost i les Corts, després d'una primera oposició dels braços a l'expedició, van acabar accedint a concedir-li un préstec de 40.000 florins a canvi d'una sèrie de furs i privilegis per al regne, entre els quals la creació de l'Arxiu Reial i del Mestre Racional del Regne de València. El rei va manar, en primer lloc, als protonotaris, secretaris i escriptors que tots els processos de les Corts, processos de l'Audiència Reial i registres de Cancelleria relatius al Regne de València es dipositaren perpètuament en «el archiu nostre, lo qual tenim dins lo Real de la ciutat». En segon lloc, va ordenar que, de les provisions, les cartes de justícia i de gràcia i qualsevol altra documentació relativa a assumptes del regne o dels seus habitants que emetés la Cancelleria Reial se'n feren llibres i registres separats, els quals es dividirien, al seu torn, segons la matèria, i que haurien de titular-se «Registres del Regne de València». En tercer lloc, va disposar que, de tots els registres, cartes i altres actes fets en el passat, tant de l'Arxiu Reial de Barcelona com dels que estaven en poder dels protonotaris o els secretaris reials, se'n fera còpia a part en registres intitulsats també com a registres del Regne de València, a costa del Regne de València, i que es dipositaren també a l'Arxiu del Real. Finalment, i en quart lloc, per l'acte de cort del 19 de setembre pel qual es creava el Mestre Racional del Regne de València, es va prescriure que els seus comptes es conservaren també en l'Arxiu del Real.

El segon arxiu que es va crear fora de Barcelona fou l'Arxiu Reial de Saragossa.¹¹ Hi hagué un primer intent de creació de l'arxiu en les Corts de Saragossa de 1348, la seu del qual hauria de ser el palau reial de l'Aljaferia de Saragossa. En el fur de creació es diu que s'hi haurien de dipositar els registres de cancelleria del Regne d'Aragó i es va manar que els comptes davant del Mestre Racional es reteren en el mateix regne. Aquest fur sembla que no es va complir. Posteriorment, el 1420, es creà el Mestre Racional del Regne d'Aragó i el monarca va manar que el seu arxiu es diposités també al mateix palau. En el cas del Regne d'Aragó, però, es va donar un pas més i en les Corts de Terol de

1427 es creà l'Arxiu del Regne d'Aragó, creació que es renovaria en les Corts de Montsó de 1436. Aquest arxiu es creà en les «Casas del Reino» de Saragossa, la seu de la Diputació General d'Aragó, i s'hi reuniren tots els arxius de les institucions aragoneses. Fins i tot, quan el 1461 es torna a crear l'Arxiu Reial de Saragossa, compartiria la mateixa seu que la resta dels arxius. Veiem que, per primera vegada, es crea un arxiu «nacional» o d'estat, un segle abans que les monarquies europees començaren a crear-los.

Després trobem la creació dels mestres racionals dels regnes insulars. En efecte, el 18 de gener de 1451, Alfons el Magnànim creava el Mestre Racional del Regne de Mallorca i nomenava Gaspar de Pachs,¹² un privilegi que fou confirmat el 25 d'octubre del mateix any. En el privilegi es diu que hom prenia com a model el règim de funcionament del Mestre Racional del Regne de València i en la confirmació posterior li assigna com a seu el castell reial de l'Almudaina de la ciutat de Mallorca, on hauria d'estar l'arxiu de la institució en un lloc «aptum et sufficientem ad id specialiter deputatum habere atque tenere in quo loco sit archivus, ubi libri, quaterni, cautele, apoce et scripture quivisque in dicto officio fiunt seu dantur et restituuntur comode». El Regne de Mallorca mai va tenir un arxiu reial. A partir de 1585 es crea l'Arxiu del Gran i General Consell, però no serà fins al 1851 que es va crear l'Arxiu del Regne de Mallorca a partir de l'anterior, on es transferiren posteriorment els arxius de les institucions forals del dipòsit de l'Almudaina.

Sobre el Regne de Sardenya també tenim notícies molt antigues. Així, comprovem com, el 21 de desembre de 1332, Alfons el Benigne creava el dipòsit d'arxiu del castell de Càller i manava que s'hi dipositaren i s'hi conservaren els fons de l'arxiu del Mestre Racional, de la Governació i de tota la documentació que fora d'interès per a Sardenya. La direcció quedava en mans del lloctinent del mestre racional, Bernat Descoll, que uns anys després redactaria la *Crònica de Pere el Cerimoniós*. Posteriorment, el 13 de maig de 1334, el rei li va donar el caràcter de secret i va manar que ningú, tret del racional o qui ell determinara, entrara en l'arxiu. Per tant, en el cas de Sardenya es fa un pas més, ja que no és dipòsit d'arxiu d'una sola institució, com ho serà sempre l'Arxiu Reial de Barcelona, sinó que comença a aproximar-se als arxius estatals o «nacionals». Ja en el segle xv, Ferran II d'Aragó creava el Mestre Racional del Regne de Sardenya, amb una estructuració semblant a la del Regne de València, nomenava com a mestre racional Berenguer Granell i tres coadjutors, dos ordinaris i un extraordinari, i transformava el primitiu dipòsit del castell de Càller en l'Arxiu Reial de Sardenya.¹³ A l'arxiu s'hauria de conservar la documentació de les institucions sardes. Igual com en el cas del Regne d'Aragó, ens trobem davant d'un arxiu que reuneix la documentació de diferents institucions. La novetat és que l'arxiu restava sota la direcció del mestre racional, el qual delegava la gestió en un coadjutor. Aquest s'encarregaria de custodiar l'arxiu i d'organitzar-lo, respectant la procedència de la documentació. El 1579, al Regne de València,

es donaria una situació semblant, ja que Felip II va agregar l'ofici d'arxiver a una coadjutoria del Mestre Racional.

Per tant, en el segle xv hi hagué un canvi total del sistema arxivístic de la Corona d'Aragó. Així hem pogut veure com a principi del segle xiv hi havia un sol mestre racional per a tota la Corona d'Aragó i un sol arxiu reial. Però al llarg del segle el mestre racional començà a nomenar delegats o portantveus en les distintes capitals. Posteriorment, al llarg del segle xv, aquests acabaren convertint-se en mestres racionals i els primitius dipòsits d'arxius de la institució es convertiren en arxius reials, com ocorregué en els regnes de València, Aragó i Sardènia. Hi hauríem d'afegir els arxius reials dels regnes de Sicília i Nàpols, creats i reglamentats des del segle xiii, el primer vinculat a la Cancelleria Reial i el segon al Mestre Racional. Evidentment, la creació dels nous arxius no agradà a tothom. En concret, un dels arxivers de l'Arxiu Reial de Barcelona, Pere Miquel Carbonell (arxiver entre 1476 i 1517), era partidari de mantenir la unitat del fons documental de la Cancelleria Reial i mostrà el seu rebuig a la creació dels nous arxius, concretament als arxius reials de València i Saragossa, en un dels seus memorials.¹⁴

Tornant al Regne de València, com hem pogut comprovar, a principi del segle xv al Palau del Real hi havia un dipòsit d'arxiu que era conegut com a Arxiu del Real o Arxiu del Mestre Racional,¹⁵ el qual es transformà en 1419 en un arxiu reial.¹⁶ Per a gestionar l'Arxiu del Real, el monarca va nomenar un arxiver el mes de setembre. El primer va ser Jaume Desplà (1419-1423), «scrivà e tenint les claus», un personatge important de la ciutat de València vinculat al patriciat urbà i que va continuar compaginant el seu càrrec amb l'ofici de notari i escrivà. Jaume Desplà va ocupar diversos càrrecs municipals, entre els quals el d'escrivà major de la ciutat, va participar com a escrivà del braç del Regne de València en el Compromís de Casp i com a escrivà del braç reial en les Corts de 1417-1418 i en les de 1419, i des de 1415 era senyor de Massalfassar.¹⁷ El 1422 va vendre a la Generalitat una casa al carrer dels Cavallers perquè tinguera una seu pròpia, que va ser el germen de l'actual Palau de la Generalitat. Alfons el Magnànim el va elegir perquè buscava «certam [...] personam fidelem, expertam atque industrem...». És a dir, va reconèixer la seua lleialtat com a escrivà i la tasca en l'escrivania del Consell, que el 1412 havia decidit la construcció d'un nou arxiu per eixamplar el vell, que era en una habitació adjunta a l'escrivania, «la cambra de les escriptures», segons un testimoni de 1368. Així, el 18 d'abril de 1412, «lo present Consell provehí e ordenà e volch que l'archiu sia fet en la casa de la scrivania per tenir los tresors, ço és, los patrons de furs, privilegis e provisions reials de la ciutat, e los llibres dels consells e altres de la scrivania, per ço que no estiguen a públich perill, axí que y sia fet un sostre, gentilment obrat, de aquella granea e manera que y sia obs e lo fet requerrà». Evidentment, Jaume Desplà, com a responsable de l'escrivania, seria un dels valedors de la reforma, i la seua experiència l'aplicaria després en la creació de l'Arxiu del Real de València.

Els arxivers del segle xv i els segles posteriors seran sempre escrivans o notaris, ja que havien de tenir fe pública per a fer còpies dels documents. A Jaume Desplà el va substituir Joan de Montalbà (1423-1424), al qual va seguir el notari Martí Tolsà (1424-1442), que compaginà el seu treball d'arxiver amb el d'escrivà de la Batlia General. Quan va morir, el substituï interinament durant uns mesos el seu fill, Miquel Tolsà, i després es va nomenar Arnau Castelló (1443-1458), que va rebre el nomenament d'arxiver per a tota la vida. El va seguir el seu fill, també anomenat Arnau Castelló (1459-1476). Amb aquests dos arxivers s'inicià el procés de patrimonialització de l'ofici. En l'últim quart de segle trobem, en primer lloc, Mateu d'Eivissa, que ocupà el càrrec tan sols dos mesos. Després es nomenà Pau Rosell (1476-1486), notari i «scriva de rahó de casa del secretari del senyor Rey, e archivari e tenint les claus de l'Archiu Reyale», càrrec que va compartir amb el de procurador del Patrimoni Reial de la Batlia General. Un dels seus fills, també anomenat Pau Rosell, fou lloctinent del mestre racional. El darrer arxiver del segle xv fou Joan Salat (1486-1518). Ens adonem, doncs, com en la primera meitat del segle xv els arxivers estaven vinculats a la Batlia, mentre que a finals del segle ho estaven al Mestre Racional.¹⁸

La primera transferència de documentació a l'Arxiu del Real es va fer el 1424 i va ser de «totes les escriptures, cartes, títols e actes que eren en l'archiu del dit quondam egregi duch en la dita vila de Gandia», un títol que havia tornat a la Corona després de la defunció del duc de Gandia l'agost de 1422. En l'actualitat, aquest arxiu forma una secció del fons del Mestre Racional. Uns anys després, Alfons el Magnànim va ordenar una segona transferència, amb carta de maig de 1443, perquè es portaren a l'Arxiu del Real de València els registres del Regne de València de la Cancelleria Reial que estigueren en poder del protonotari. Podem veure com els registres es conservaven a la casa de València de Pere Ram i el seu fill Ferrer Ram, tots dos protonotaris, on es van mantenir fins a la mort del segon, el 1449. L'arxiver, Arnau Castelló, els va reclamar a la seua germana, Beatriu Ram, mare de Joan Ram Escrivà, que va ser nomenat mestre racional el 1479 i amb el qual va començar una saga familiar que ocuparia l'ofici durant dos segles. Per això va fer un inventari de la documentació el notari Pau Rosell, que ocuparia el càrrec d'arxiver el 1476, i actualment es pot veure que són els primers registres del fons de la Reial Cancelleria. Finalment, el maig de 1449, la documentació es va transferir a l'arxiu.

En aquest segle es van fer dues recopilacions documentals per a conèixer els títols i les alienacions del Reial Patrimoni a càrrec de la Batlia General. La primera, que va ordenar Joan Mercader, batle general, entorn de 1420, està relacionada amb el manament de l'acte de cort de 1419 en què s'acordà que es feren còpies dels documents relatius al Regne de València en l'Arxiu Reial de Barcelona, i consta de quatre volums, més un altre de recopilat al segle xviii per l'arxiver de la Batlia. Posteriorment, Ferran II, el 1494, va manar fer una altra recopilació de les

jurisdiccions hipotecades o alienades per reintegrar-les al Reial Patrimoni. Són tres volums denominats *Jurisdiccions de certs barons*.¹⁹

A principis del segle XVI, l'Arxiu del Real era encara petit, però important. Podem estimar el seu volum de documentació en mig miler de llibres i uns dos-cents lligalls. En començar el segle, en 1506, es crea una nova institució, la Reial Audiència, la documentació de la qual també s'havia de dipositar a l'Arxiu del Real, tal com havia previst el fur de 1419. Amb el pas del temps es convertiria en el principal fons de l'Arxiu durant l'època foral.

Durant aquest segle, el càrrec d'arxiver va estar en mans de dues famílies, la família Salat i els Maiques d'Ares. A principi del segle trobem Joan Salat, que continuà d'arxiver fins al 1518, en què va ser substituït pel seu fill, Joan Dionís Salat (1518-1533). A partir d'aquest any trobem una altra família, els Maiques d'Ares, cavallers, que van tenir el càrrec durant setanta-sis anys. El primer va ser Pere Maiques d'Ares, ciutadà i notari (1533-1543), que també fou batle de Vila-real i tresorer del duc de Calàbria, i que el 1542 obtingué el privilegi de cavaller. El va succeir el seu fill, Francesc Joan Maiques d'Ares (1543-1604), durant la minoria d'edat del qual el substituï Galcerà Pérez, notari (1543-1553). Després trobem el seu net, Baltasar Maiques d'Ares (1604-1609). Aquests dos últims foren inclosos com a insaculats per l'estament militar en la bossa corresponent per a poder ser elegits per als oficis de la Diputació del General.

Ens adonem que hi ha una preocupació contínua dels arxivers, les Corts i el monarca perquè es transferira tota la documentació a l'arxiu. Així, els braços valencians van presentar diferents propostes en les Corts per a la conservació de la documentació en l'Arxiu del Real que creiem que van promoure els Maiques d'Ares. La primera a les Corts de Montsó de 1537, en què es va aprovar un fur que manava que els comptes del Mestre Racional que ja estaven definits es transferiren a l'Arxiu del Real al cap de sis mesos, i els registres de la Reial Audiència al cap de dos anys. Posteriorment, en les Corts de Montsó de 1542 es va publicar un altre fur que ordenava que els registres de sentències i altres actes que eren als arxius de Saragossa i Barcelona es reintegraren a l'Arxiu del Real. Uns anys després, Francesc Joan Maiques d'Ares, en una relació enviada a Felip II, li explicava que feia molts anys que no es transferia la documentació a l'Arxiu i continuaven sense complir-se els furs de les Corts de 1537 i 1542. Això feu que el monarca, per Reial Provisió del 30 de novembre de 1561 dirigida al regent de la Reial Audiència, manés que tota la documentació de la Reial Audiència, del Mestre Racional i dels escrivans de manament de la Cancelleria que no tinguera valor administratiu es transferira a l'Arxiu del Real, i que el regent fera visites d'inspecció regulars a l'Arxiu. Fins i tot es recordava el termini per a transferir la documentació d'acord amb el fur de 1537, però «tomando del ápochas y recaudos bastantes de como se le han entregado y están en el dicho Archivo, porque estén allí conservados y guardados a gran recaudo». Finalment,

en les Corts de 1564, a petició dels tres braços, s'aprovà un fur per a regular la consulta de la documentació dels arxius i evitar abusos, i que «los dits llibres y registres de dites Corts nos puguen veure, ni regonèixer, sino en presència y assistència del scrivà de la Cort respectivament o de altra persona diptadora per lo dit scrivà». Uns anys després, el 14 de desembre de 1570, Francesc Joan Maiques d'Ares va aconseguir de nou que Felip II signés una provisió reial que recordava l'obligació de complir els furs anteriors. Al cap de pocs mesos, a principi de 1571, es va desplaçar a Saragossa i Barcelona per recollir els registres de la Cancelleria referents al Regne de València que hi havia als arxius reials d'aquestes dues ciutats.

Un altre tema important que cal destacar al segle XVI són les visites de residència i les repercussions que van tenir en l'organització dels arxius valencians.²⁰ Aquestes visites tenien com a finalitat el control de la gestió i l'administració dels oficials reials i municipals. En primer lloc, tenim la del llicenciat Pedro de Lagasca a la Governació General, que va tenir com a conseqüència la publicació, el 1545, d'unes ordenances per al funcionament del seu arxiu. La finalitat era millorar l'organització i la conservació de la documentació i controlar l'eixida i l'entrada dels processos i els expedients per a evitar-ne la pèrdua. Uns anys després, com a conseqüència d'una altra visita de residència que va fer Miquel Puig, bisbe d'Elna, el 1549, es va processar Baltasar Martínez, escrivà de la cort del Justícia Criminal de la ciutat de València, en constatar el mal estat de conservació de l'arxiu del Justícia Criminal i que s'havien venut documents antics com a paper a especiers i coeters. El jutge, però, va restituir a l'arxiu la documentació que es va recuperar. El mateix jutge també va visitar la Batlia General i la Junta del Reial Patrimoni va acordar, en sessió del 17 de maig de 1550, buscar una seu per a la Batlia General i el seu arxiu. Fins llavors, la seu havia sigut itinerant i se situava normalment a la mateixa casa dels batles. L'acord ens diu que en «totes les altres corts e tribunals de la present ciutat [...] es té casa pròpia», per la qual cosa proposen que es compre la casa en «la qual de present es té la cort i scrivania de la dita Batlia General, ús i exercici d'aquella, la qual és situada en la plaça vulgarment dita de la Seu y de les Corts de la present ciutat» i se'n paguen 15.000 sous. Des de llavors i fins al segle XIX, la seu va ser a l'actual Palau de la Batlia, a la plaça de Manises. Posteriorment, el 30 de juliol de 1556, es va nomenar el primer arxiver, Andreu Honorat Pineda, notari i procurador del patrimoni reial de la Batlia, i en el mateix nomenament es va acordar que en el futur l'ofici d'arxiver de la Batlia l'exerciria el procurador patrimonial.

A la segona meitat del segle XVI va haver-hi un conflicte molt greu entre el mestre racional i l'arxiver que va acabar amb l'agregació de l'ofici d'arxiver a una coadjutoria del Mestre Racional. Cal tenir en compte que durant el segle XV l'arxiver i el mestre racional compartiren despatx. L'origen del problema, però, va ser el trasllat de la seu de la institució del Mestre Racional, autoritzat per Ferran II el 1479, del Palau del Real a la casa particular de

Joan Ram Escrivà. El problema era la custòdia de la documentació i la seua eixida i entrada de l'arxiu, la qual cosa provocava nombrosos malentesos entre les dues institucions.

El 1564, Felip II va nomenar dos jutges visitadors, el doctor mossèn Pedro Clavero i Joan Antoni d'Ancora, per a fer una visita de residència al Reial Patrimoni valencià. Els jutges van proposar que es donés una clau de l'arxiu i dels armaris al mestre racional. Però l'arxiver va continuar negant-se a lliurar la documentació al mestre racional, per la qual cosa aquest el va denunciar diverses vegades i, fins i tot, va ordenar detenir-lo. L'arxiver al·legava que, segons el fur de les Corts de 1537, els comptes havien de ser a l'arxiu, per la qual cosa s'havien de revisar allí, mentre que el mestre racional volia revisar-los a sa casa. Per un informe de juliol de 1570 del mestre racional sabem que el tema s'havia judicialitzat. Segons el mestre racional, el seu càrrec era de rang superior al de l'arxiver, i l'arxiu era «en el mismo lugar y aposento donde los años passados se exercía el officio de Maestre Racional, y donde mis predecesores y yo havemos tomado la possessión deste officio, y en armarios de los quales yo tengo llave». El problema era que l'arxiver no sempre era al seu lloc de treball, per la qual cosa era molt difícil revisar els comptes a l'arxiu. En un altre informe posterior comentava que l'arxiver li havia reclamat judicialment que retornara a l'arxiu tota la documentació que conservava a sa casa, i li deia que si volia consultar la documentació havia d'acudir a l'arxiu dos dies a la setmana. Segons el mestre racional, quan el seu despatx era a l'arxiu del Palau del Reial no hi havia cap problema, però quan Ferran II va autoritzar el seu besavi «para tener officio en su casa» es van traure de l'arxiu els comptes que s'havien d'examinar i altres de més antics que contenien antecedents. Finalment, denunciava que l'arxiver sí que permetia la consulta de la documentació a terceres persones sense autorització, ja que treia profit personal de buscar la informació i traure'n còpies.

El conflicte comença a resoldre's el juny de 1572, quan Felip II va ordenar al mestre racional que tornés a l'antiga seu del Palau del Real i al mateix temps va incrementar el salari dels coadjutors a 150 lliures anuals. El mestre racional no va voler compartir despatx amb l'arxiver i va sol·licitar que li habilitaren una sala contigua a l'arxiu per a dues oficines. Set anys després va prendre una altra decisió dràstica, i per un privilegi del 6 de juliol de 1579 manà que s'agregués l'ofici d'arxiver a una coadjutoria del Mestre Racional, la qual cosa suposava que estava directament a les ordres del mestre racional, però es va incrementar el seu salari de 87 a 150 lliures anuals. L'arxiver no hi va estar d'acord i uns anys després, el 1595, Francesc Joan Maiques d'Ares va sol·licitar dos privilegis per a dos fills seus: un de coadjutor i un altre d'arxiver, a fi de tornar a separar els dos oficis. El mestre racional va recordar al rei que el 1579 havia reunit els dos oficis i que no es podien separar, la qual cosa va ratificar de nou el monarca.

Al segle XVI es feu una nova recopilació de documentació referent al Reial Patrimoni, però a Barcelona. Per

aquest motiu, Felip II, el 1580, envià Gaspar Gil Polo, lloctinent de mestre racional de València, per a participar en la comissió per a fer un inventari general dels béns i els drets del Reial Patrimoni de la Corona d'Aragó, que es va concretar en els nou volums del *Liber patrimonii regii*, també conegut com a *Mulasses*, que es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, un dels quals està dedicat al Regne de València.²¹

La Diputació del General tenia el seu propi arxiu. En 1481, els diputats decidiren bastir una sala per a aquest menester al costat de l'escrivania. Posteriorment, entre 1579 i 1583, es bastiren cinquanta-dos armaris en una nova cambra dalt de la Sala Nova on s'instal·là definitivament l'arxiu.²² Fou a final del segle XVI, a les Corts de 1585, quan es va crear l'ofici d'arxiver de la Diputació del General, a petició dels tres estaments, per tal «que los actes, scriptures, cartes reals e altres papers respectats als negocis de dits estaments estiguen ben custodits y guardats». L'objectiu era la conservació i l'organització de la documentació per al «bé comú de tot lo dit regne» i posar-la a la disposició de totes les persones interessades en els negocis de la Generalitat. Al principi, l'ofici era compartit amb el de secretari dels tres estaments, però a partir de 1605 es van separar els dos oficis.

En el segle XVII trobem quatre famílies d'arxivers (Maiques d'Ares, Irles, Ibàñez i Cabrera), a més d'altres de solts. Així, després de la mort de Francesc Joan Maiques d'Ares el 1604, el va succeir el seu fill Baltasar Maiques d'Ares (1604-1609). En finir aquest, es nomenà arxiver Pere Sanç, senyor de Benimeixís, que va exercir el seu càrrec fins al 1641. El va substituir el 1642 Vicent Irles, cavaller, que a penes va estar en el càrrec dos anys i va ser substituït pel seu fill, també anomenat Vicent Irles, que tenia sis anys. Durant la seua minoria d'edat, el càrrec el van ocupar interinament diferents persones fins que en va prendre possessió; foren Antoni Garcia de Padilla (1644-1647), Rafael Darder (1647-1653) i Francesc Ladrón de Vilanova (1653-1655). Després, el càrrec va estar vacant fins al 1660, en què l'ocupà Vicent Irles fins al 1668. A continuació trobem Josep Lluís Ibàñez Bertran (1668-1677) i Jaume Vives de Banyatos (1677-1681), aquest en nom de la filla del primer, Vicenta Ibàñez Sarsuela.²³ El juliol del mateix any es va nomenar com a coadjutor i arxiver Carles Gil de Cabrera (1681-1690), a qui va substituir el seu fill, Josep Gil de Cabrera (1690-1693). En els últims anys del segle XVII, el títol d'arxiver no es va concedir a cap coadjutor, encara que, de fet, el va continuar exercint el seu substitut, Josep Miquel Blasco (1693-1706). L'últim arxiver de l'època foral va ser Pere Vallterra Blanes, que el 10 de gener de 1707 va ser nomenat per l'arxiduc Carles mestre racional i arxiver, amb la qual cosa acumulava els dos càrrecs. Però, el juny del mateix any, Felip V va abolir els furs del Regne de València i posteriorment va nomenar un nou arxiver.

Al segle XVII, els arxivers continuaren reclamant que la documentació es remetera a l'arxiu. Així, el 31 de gener de 1612, Diego Clavero, vicecanceller del Consell Suprem

d'Aragó, aplicant una pragmàtica del 4 de juny de 1597, va manar als escrivans corresponents que es remeteren «los registros de partes y officio que estuvieren llenos y procesos sentenciados y declarados de diez años atrás que no tienen supplicación, ni dependencia de otro, a los archivos de Aragón, Valencia y Cataluña respectivamente, según que a cada uno dellos tocare». En el cas dels processos referents al Regne de València, manava que «juntándolos con sus primitivos los pongan por inventario y entreguen a don Pedro Sans de Benimexis, archivero en él, y den asimismo otro traslado del dicho inventario a Domingo Ortiz, secretario de su magestad, para que le guarde y aya dellos la memoria y razón, quedándose con otro en su poder. Y apercibóseles que no lo cumpliendo se mandará executar a costa del que fuere teniente». És a dir, no només ordenava que es transferiren els processos que tingueren sentenciats de més de deu anys, sinó que es fera l'inventari corresponent en què s'identificara i es descriguera cada procés i que se'n feren dues còpies, una que seria a Madrid, a la seu del Consell Suprem d'Aragó, i una altra a València.

Uns anys després, el 17 d'agost de 1628, Pere Sanç va tornar a reclamar, d'acord amb els furs que van aprovar les Corts, a tots els escrivans de la Reial Audiència, o als seus successors, els processos de més de deu anys que tenien sentenciats i que conservaven a sa casa. Els havien reclamat diversos regents de la Reial Audiència i l'arxiver Francesc Joan Maiques d'Ares, però no es remetien perquè «la causa es que cada uno de los scrivanos tiene archivo en su casa de los procesos que ha sido escrivano, él y sus preceçores a quien en suçeder, y sacan el provecho que pueden, y desto nace perderse muchos procesos».

En aquest segle es van aprovar les ordenances de l'Arxiu de la Reial Audiència, el 15 de juliol de 1637.²⁴ El problema era que, com es pot llegir en el preàmbul, «de no archivarse los procesos de la Real Audiencia del nuestro Reyno de Valencia, assí civiles como criminales, se siguen muchos inconvenientes y daños al bien público y a particulares de los mesmos interesados». Per a resoldre'l es van publicar nombroses ordres reials al llarg del segle XVI i principi del XVII, però fins aleshores no s'havia aconseguit que els escrivans transferiren els processos a l'Arxiu del Real. La raó era que molts magistrats no volien treballar al Palau del Real i tenien la seua audiència a sa casa dins de les muralles de la ciutat. Això provocava que molts processos estigueren fora de l'arxiu i l'arxiver els reclamava contínuament. Les ordenances preveien, en primer lloc, que tots els processos civils sentenciats definitivament i executats es transferiren a l'arxiu en el termini d'un mes després de la publicació de la pragmàtica, i que l'arxiver havia de portar un llibre índex per abecedari per poder localitzar-los més fàcilment. En el cas dels processos que estaven suspesos més de deu anys, també s'havien de transferir a l'arxiu, en què haurien de guardar-se fins que una de les parts decidira continuar-los. En aquest cas, l'arxiver hauria de tornar a lliurar el procés a l'escrivà corres-

ponent per a continuar-ne la instrucció. En els dos casos els arxivers havien de facilitar l'extracció de còpies dels processos, o de documents inclosos en aquests, a les parts interessades.

Els escrivans haurien de transferir, cada quatre anys, des de Pasqua de Resurrecció fins a la Pasqua de l'Esperit Sant, els processos sentenciats o suspesos a l'arxiver real. Així mateix, cada quatre anys, el virrei nomenaria un o més jutges de la Reial Audiència perquè feren una visita d'inspecció a les escrivanies i comprovaren que s'havia fet correctament la transferència dels processos. Les ordenances també preveien que els processos criminals sentenciats definitivament i executats s'haurien de transferir en el termini d'un any al «cabo de tabla de la Real Audiencia criminal», seguint el mateix criteri que en el cas dels processos civils, i s'havia de portar un llibre índex per abecedari.²⁵ Aquest és l'origen dels índexs de la Reial Audiència de l'època foral que es troben a l'Arxiu del Regne i de l'índex dels processos de Madrid, que són els que sentencià el Consell Suprem d'Aragó. Aquests índexs encara s'utilitzen actualment i s'organitzen alfabèticament pel nom del primer litigant, i dins de cada lletra s'ordenen cronològicament. Al final de cada inscripció registral hi ha una breu descripció del litigi: demanda, ferma de dret, venda, apellació, etc.

El 1646 es van fer unes obres de reforma molt importants al Palau del Real, consistents a construir una nova escala, la qual cosa va afectar les dues estances de l'arxiu. Això va obligar a buscar una nova seu per a l'arxiu, per la qual cosa el 21 de juny de 1646 la Junta Patrimonial va manar fer un informe «de lo que costarà el desfer y tornar a fer y acomodar los almaris y estans que y a en lo Archiu», amb la finalitat de col·locar-los en el nou arxiu. Es parla de quatre armaris nous, d'un altre de vell «que està encaxat en la paret del arxiu» i de «la estantada del segon arxiu». Es va fer la inspecció corresponent, a la qual va assistir l'arxiver, llavors Antoni Garcia de Padilla, i es va presentar l'informe preceptiu. L'endemà passat, el 23 de juny, la Junta Patrimonial va acordar: «Vista dita visura y relació y certificatòria al peu de Antoni de Padilla, altre dels coajutors del offici de Mestre Racional, provehex y delleberà que, en primer lloch, se enblanquine tot lo argiu nou; y después de enblanquinat se passen tots los armaris y estants y se acomoden en los puestos més convinentes, tornans-los en la forma que staven, tot alló que per raó de traure's serà forsós desfer.» Juntament amb les obres veiem que també se succeeixen les ordres per a organitzar la documentació de l'arxiu. El 1660, el monarca, per Reial Pragmàtica del 13 de maig destinada a millorar l'administració de la Reial Hisenda, va manar inventariar la documentació de l'Arxiu del Real i l'Arxiu de la Batlia, i que dels inventaris restés una còpia en l'ofici del Mestre Racional. Posteriorment, el 1686, es va tornar a ordenar a Carles Gil de Cabrera que organitzés l'arxiu.

El segle XVIII va suposar la introducció de canvis importants als arxius valencians. En primer lloc, amb la publicació del Decret de Nova Planta del 25 de juny de 1707,

van desaparèixer totes les institucions forals valencianes i se'n van implantar unes altres d'origen castellà. Això, evidentment, va tenir el seu reflex en els arxius. El nou monarca, Felip V, va mostrar des d'un principi molt d'interès per l'Arxiu del Real i, sobretot, per l'Arxiu de la Batlia, ja que allí es conservava la documentació referent al Reial Patrimoni, una font d'ingressos molt important per a la Corona. Aquest interès explica que molt prompte, el desembre de 1708, es nomenara un nou arxiver, Francesc Vicente Royo, i se li va premiar la fidelitat a la causa borbònica tenint en compte que «antecedentemente había servido el empleo de Procurador Patrimonial en aquella ciudad y reyno, y cabo de tablas de los derechos reales de peage y quema», per la qual cosa coneixia molt bé la documentació relacionada amb el tema del Reial Patrimoni. L'encapçalament del nomenament delata els interessos del monarca: «archivero del Real Patrimonio de Valencia». El 8 de setembre de 1712, el rei va nomenar com a arxiver el seu fill, Lluís Vicente Royo, advocat dels reials consells, que treballà com a arxiver fins al 1752. El va substituir de manera interina Pere Lluís Sánchez, arxiver municipal de València, fins que, el 1758, es va nomenar un nou arxiver, Francesc Navarro, advocat, regidor de l'Ajuntament de València i un dels promotors de la creació de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles.

Una preocupació constant van ser els arxius de les institucions forals suprimides, ja que es trobaven en diferents seus i era molt difícil gestionar-los i conservar-los. El primer intent de reunir els arxius va ser el 1716, quan es va crear l'Arxiu General, gràcies a un memorial que va enviar Lluís Vicente Royo. Felip V, per Reial Ordre del 19 de maig de 1716, va manar que «en la ciudad de Valencia haya solo un Archivo General que comprehenda todos los papeles de mi Real Patrimonio, los de la Chanzillería y Superintendencia, en el qual no solo han de estar los papeles antiguos sino los modernos como se vayan creando». Amb això, l'Arxiu del Real i el de la Batlia es reunien per primera vegada. La resta dels arxius van continuar gestionant-se a part. De fet, sabem que fins al 1758 el sistema arxivístic de la ciutat de València va presentar el mateix esquema que havia tingut durant l'època foral: l'Arxiu del Real i l'Arxiu de la Batlia i el Reial Patrimoni, els dos a càrrec de l'arxiver general des de 1716; l'arxiu de la Governació i l'arxiu dels justícies de la ciutat de València, tots dos també dirigits per un mateix arxiver; l'arxiu de la Generalitat amb un arxiver propi; l'arxiu de la Casa de la Ciutat, també amb un arxiver propi, i l'arxiu del canceller o el tribunal de contencions o competències, a càrrec de l'escrivà mateix de la institució.²⁶

Una altra notícia sobre els arxius valencians en aquests anys és el trasllat, el 1750, de la Reial Audiència des del Palau del Real fins al de la Generalitat, on es transferí també la seua documentació del segle XVIII. Les raons que va manifestar el seu promotor, el magistrat Vicent Borrull, foren que la institució havia de ser al centre de la ciutat, junt amb les institucions de govern, civils i eclesiàstiques, i de l'Administració de Justícia de la ciutat i Regne de Va-

lència, i dels arxius i les presons, la qual cosa facilitaria el seu treball.

Un any abans, el 1749, la Secretaria d'Estat va crear una comissió d'arxius per pressionar Roma en el tema de les regalies i recaptar informació sobre els arxius espanyols. El seu coordinador va ser el jesuïta Andrés Marcos Burriel i, en un primer moment, va proposar com a comissionats en el Regne de València els germans Mayans, però Gregori Mayans va declinar l'oferta. Va haver de buscar un nou comissionat, l'aragonès Miguel Eugenio Muñoz, oïdor de la Reial Audiència de València. Aquest va proposar en els seus informes, seguint el model de l'Arxiu del Regne d'Aragó, reunir els arxius de les institucions forals en un mateix edifici i va aconsellar com a seus el Palau de la Generalitat, com a Saragossa, o la Llotja de Mercaders. Una idea semblant va proposar el 1751 Javier de Garma Durán, arxiver de l'Arxiu Reial de Barcelona, però per a reunir allí tots els arxius de les institucions de l'antiga Corona d'Aragó, argumentant que el seu arxiu era el que més fons conservava. Evidentment, aquest era un tema important per als territoris de l'antiga Corona d'Aragó, ja que les seues institucions havien estat suprimides i calia conservar-ne els arxius. En el cas del Regne d'Aragó, no hi havia problema, perquè tots els arxius estaven units a la Diputació del General, però a Catalunya i el Regne de València això no ocorria, i per això trobem aquestes propostes.

Les repercussions dels treballs de la Comissió d'Arxius van ser importants. Per exemple, el 1754, els arxius van deixar de dependre de la Secretaria d'Hisenda i van passar a fer-ho de la Secretaria d'Estat. El 7 de febrer de 1754 es va aprovar un nou reglament per a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, ja amb aquesta denominació. En el cas del Regne de València, el rei Ferran VI, aprofitant el nomenament d'un nou arxiver, Francesc Navarro, va publicar el Reial Decret del 20 de juliol de 1758, en què s'especificava: «Por quanto los archivos del Real, de la Baylía General, de la Corte del Justicia Civil, de la Diputacion, de la Governacion y el de los Trescientos Sueldos en Valencia, han sido manejados y tratados con tan poco cuidado que han ocasionado la maior confusión y desorden en su colocación, con imponderable perjuicio de quantos tienen necesidad de los documentos y escrituras que deven parar en dichos archivos [...] he considerado conveniente unirlos y colocarlos todos en un solo edificio, con todas las precauciones que aseguran su conservación y en el método y orden más claro, para que se encuentre con más promptitud el instrumento que se solicite.» A partir de 1758, per tant, els sis arxius van passar a dependre d'un sol arxiver. Faltava buscar la seu per a l'Arxiu General. Els treballs del comissionat Miguel Eugenio Muñoz també van tenir altres repercussions importants, com la informació que va recopilar sobre els arxius valencians en general i la recuperació de més de 20.000 processos i documents que havien sigut robats i la seua restitució als arxius corresponents de la ciutat de València.

Francesc Navarro va morir el 1769 i l'any següent es donà el tercer pas per a la creació de l'Arxiu General de

València, que va ser la publicació de la Reial Ordre del 20 de febrer de 1770. S'hi resolien diferents conflictes dels arxius valencians: es nomenava nou arxiver Ignacio Latre; es va nomenar un jutge conservador o superintendent d'arxius, seguint l'exemple del reglament de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de 1754, que havia de ser el regent o un ministre de la Reial Audiència, tal com havia ocorregut diverses vegades des del segle XVI; es creava una plantilla per a l'arxiu composta per un arxiver i quatre oficials, i s'assignava per a edifici de l'Arxiu General l'antiga Casa Professa dels Jesuïtes, amb la finalitat de reunir els sis arxius en un sol local. En el cas de l'edifici, manava que els arxius es reuniren al local de l'antiga biblioteca, que es feren les obres necessàries i «armarios, estantes, mesas, cajones, y demás necesario». També es va buscar el finançament per a les obres d'adequació de l'edifici i es va ordenar que els diners sobrants es destinaren a «hacer copiar de buena letra los instrumentos más maltratados, y en formar índices de los existentes y de los que vayan entrando».

A Ignació Latre (1770-1783), amic personal de Gregori Mayans, el va substituir com a arxiver interí Francesc Miquel de Val (1783-1790), secretari del capità general, i l'últim arxiver del segle XVIII va ser Josep San Román (1790-1798), un militar valencià retirat. Per Reial Ordre del 4 de juny de 1791, la plantilla de l'arxiu es va reduir a la meitat, i la formaven l'arxiver, dos oficials —Manuel i Joan Castany— i un subaltern. El tema de la seua definitiva encara va tardar quasi dos segles a resoldre's. El problema era que la Casa Professa no reunia bones condicions per a albergar l'arxiu i, a més, en reclamaven l'ús altres institucions eclesiàstiques, estatals i municipals. Com en l'època foral, la preocupació pel Reial Patrimoni va continuar sent un tema prioritari, i això explica que a finals del segle XVIII i principis del XIX es publicaren diverses obres de recopilació legislativa sobre el tema.²⁷

El segle XIX va començar amb un nou arxiver, Pere Blasco Conca (1798-1827), advocat dels reials consells, nebot de Vicent Blasco García, rector de la Universitat de València entre 1784 i 1813, i cunyat de Joan Baptista Muñoz, fundador de l'Arxiu d'Índies a Sevilla. El va seguir Jorge García Martín (1828-1854), l'últim arxiver nomenat durant l'antic règim, que ens ha deixat una excel·lent memòria descriptiva de l'Arxiu General redactada el 1835. A continuació, trobem Esteban del Río y García de Soto (1854-1856), Víctor Planté Vial (1856-1861) i Miguel Velasco Santos (1861-1883), el primer arxiver del Cos Facultatiu de l'Arxiu General de València. Personatge polifacètic, participà en la Renaixença valenciana, publicà nombrosos treballs, entre els quals *Reseña histórica de la Universidad de Valencia* el 1868, i arribà a ser president de l'Ateneo Científico, Literario y Artístico de València. El 1883 va passar a exercir el càrrec de director de l'Arxiu General Central d'Alcalá de Henares fins a la seua defunció el 1897. El van seguir en el càrrec Joaquim Casañ Alegre (1885-1896) i José Luis Albalade Ayora (1896-1899).

Com sempre, la principal preocupació era l'organització i la conservació dels arxius, aleshores encara dispersos. Per això, l'abril de 1805, Pere Blasco va sol·licitar ajuda per a organitzar els arxius valencians. L'any anterior, l'11 d'octubre de 1804, José Canga-Argüelles havia sigut nomenat comptador de l'exèrcit amb la finalitat de recuperar i reformar el Reial Patrimoni valencià. La Secretaria d'Estat va aprofitar la circumstància i el va nomenar comissari per a supervisar els treballs d'organització. Cal tenir en compte que des de 1711 el comptador de l'exèrcit, sota les ordres de l'intendent, era l'encarregat del Reial Patrimoni, ja que va assumir les funcions de l'antiga Batllia i del Mestre Racional. José Canga-Argüelles no solament va vigilar el treball dels arxivers, sinó que va consultar nombrosos documents que utilitzaria posteriorment en les seues obres sobre la hisenda espanyola.

Pocs anys després va començar la guerra contra els francesos, la qual cosa va propiciar l'enderrocament del Palau del Real el 1810 i va comportar el trasllat de l'Arxiu del Real dins de les muralles de la ciutat de València, a l'antiga Casa Professa dels Jesuïtes, llavors Seminari de Sant Tomàs. La proposta va partir de l'arxiver Pere Blasco, que el 30 de desembre de 1809 ho va proposar a la Junta Superior d'Observació i Defensa de València per evitar-ne la desaparició. El trasllat es va fer entre l'11 i el 14 de març i es van necessitar un total de cinquanta-un viatges, i les despeses es van pagar amb els diners de les «generalitats», que encara es continuaven cobrant parcialment. La segona fase del trasllat va començar el 2 d'agost del mateix any i va consistir en la «composició del Archivo de la Compañía y colocación de los estantes del Palacio del Real», un treball que havien fet «los maestros arquitecto, carpintero y cerrajero». Aquests treballs van continuar de manera intermitent fins al 27 de gener de 1811. Quedava per fer l'arreglament de la documentació.

Sobre l'arreglament de l'arxiu, sospitem que l'arxiver va demanar ajuda a les Corts, ja que en novembre de 1813 envià una representació sobre arxius. En aquestes mateixes dates es reuní una comissió per estudiar la creació d'un Archivo General de la Nación on es dipositarien tots els arxius dels diferents regnes de la monarquia seguint els criteris de l'època. Uns anys després, en 1821, Pròsper de Bofarull, sota el pseudònim Fèlix Fluralbo, escrigué un fullet blasfant aquest projecte.²⁸ Entretant, el juliol de 1815, el Govern va nomenar un superintendent per a supervisar els treballs d'organització de l'arxiu, el jurista Francesc Xavier Borrull Vilanova (1745-1838), un personatge polifacètic que fou diputat a les Corts de Cadis. De tarannà conservador i foralista, defensà fermament la personalitat i la unitat territorial del Regne de València. Borrull havia presentat un projecte d'arreglament de l'arxiu i els treballs es van encarregar a l'oficial segon, Domènec Casanys, i es van prolongar fins al 1830. De tots ells, Borrull en va donar compte trimestralment a la Secretaria d'Estat, i fins i tot pagà nombroses despeses de la seua pròpia butxaca. En total, envià cinquanta-vuit informes fins a 1830 i donà prioritat a la documentació de tipus ju-

dicial, ja que el primer que organitzaren foren les sentències i els processos de la Reial Audiència foral. Jorge García ens diu, en la seua memòria, que després de 1830 va decidir reorganitzar l'arxiu de la Reial Audiència segons els inventaris del segle XVII, ja que «era más breve, económico y útil el que los procesos que quedaron sin arreglar se colocasen bajo el mismo sistema que los espresaba el índice antiguo». També ens diu que no hi havia cap índex dels arxius de la Governació, la Generalitat, del Justícia Civil i del de Tres-cents sous.

Acabada la guerra, el 1814 hi va haver canvis importants al Reial Patrimoni. Per Reial Ordre del 23 de novembre de 1814 es van separar tots els rams del Reial Patrimoni de la Reial Hisenda. El 1815 es va crear de nova planta una batlia general de València, dependent del Majordom Major de la Casa Reial, per a l'administració del Reial Patrimoni. Això va suposar que uns anys després, per Reial Ordre del 12 de gener de 1828, se separara de nou l'arxiu de la Batlia de l'Arxiu General de València i, fins i tot, un dels arxivers va passar a formar part de la plantilla de la Batlia. El mateix va ocórrer a Catalunya, però allí les circumstàncies arxivístiques foren diferents i es creà l'Arxiu del Reial Patrimoni, que reuní els antics arxius de la Batlia, el Mestre Racional i la Intendència del segle XVIII.²⁹

Un altre fet important va passar el 1815, acabat de traslladar l'arxiu a la Casa Professa, quan es va publicar el Reial Decret del 22 de maig que restaurava la Companyia de Jesús a Espanya, la qual cosa va suposar que els jesuïtes podien reclamar l'edifici. Això va provocar un problema greu de recerca d'una nova seu per a l'arxiu que tardaria segle i mig a resoldre's. A partir de llavors, i de manera recurrent, trobem moltes peticions dels jesuïtes per a recuperar la Casa Professa.

Pel que fa a la plantilla de l'arxiu, veiem que el 1835 continuava sent la mateixa que a final del segle XVIII: un arxiver, dos oficials i un porter.³⁰ Durant el segle XIX, l'edifici de la Casa Professa va tenir diversos usos simultanis. Després de 1835 s'hi van instal·lar el Govern Civil i la Diputació, fins que el 1864 es van traslladar al Palau del Temple. L'Audiència Territorial de València també va utilitzar una part de l'edifici per a arxiu i s'hi van instal·lar tres jutjats, fins que per l'estat ruïnós de l'edificació es van traslladar al Palau de la Batlia. Posteriorment, el 21 de setembre de 1872, se'n va cedir interinament una part a l'Ajuntament de València per a asil.

En aquestes circumstàncies, el 1843, el governador polític va reprendre de nou el tema de la reunió de tots els arxius a la Casa Professa. El primer a fer-ho va ser l'arxiu de la Generalitat el 1845. Posteriorment, davant de l'estat ruïnós dels edificis de la Casa de la Ciutat i de l'antiga Governació, el 1859 i 1861 s'hi van traslladar, sota la direcció de Victor Planté, els arxius dels justícies de la ciutat de València i el de la Governació. El 1868, Miguel Velasco Santos va aconseguir que la Junta Superior Revolucionària retornara a l'Arxiu General l'Arxiu de la Batlia, gràcies a la col·laboració del rector de la Universitat de València, Eduardo Pérez Pujol, salmantí com ell. El batle va protes-

tar i va aconseguir, el 1871, que l'arxiver retornara les claus de l'arxiu al cap econòmic de la província. Finalment, l'Arxiu de la Batlia va passar a l'Arxiu General el 1883.

Un altre fons important que ingressà a partir del segle XIX fou el de protocols notariais. Els notaris, d'acord amb els furs i les diferents disposicions dels jurats de València, tenien l'obligatorietat de conservar els protocols i traspassar-los als seus successors. De la supervisió de tot això se n'encarregà el Justícia Civil de València, amb l'ajuda dels majorals del Col·legi de Notaris. D'aquesta manera, l'Arxiu del Justícia Civil, que era on prenien possessió els nous notaris de València, es convertí en el primer arxiu de protocols de la ciutat, ja que s'hi dipositaven els protocols dels notaris difunts que no tenien successors. Tot i això, la conservació dels protocols sempre fou problemàtica. A partir del segle XVII trobem propostes de diferents institucions sobre la necessitat de crear un arxiu de protocols, però no fou fins a la Llei orgànica del notariat de 1862 que el tema entrà en via de solució. Entretant, tenim la iniciativa personal de Marià Tortosa Tudela, col·legial del Col·legi del Corpus Christi de València, que entre 1803 i 1826 recopilà uns 28.000 protocols pertanyents a 1.885 notaris. A l'Arxiu del Real hi havia un petit fons de protocols, que s'incrementà fins als 3.500, ja que Jorge García, com diu en la seua memòria de 1835, manà reunir en la Casa Professa tots els protocols dels diferents arxius que depenien de l'Arxiu General. En l'actualitat, el fons consta de més de 17.409 protocols.

Durant aquests anys, el treball dels arxivers es va dedicar a organitzar la documentació dels nous arxius que s'havien transferit. Als treballs tècnics s'hi va sumar l'assistència als investigadors, ja que a partir de 1844 els arxius es van obrir a la consulta dels ciutadans. Un altre aspecte important és la conservació dels fons, per a la qual va caldre fer nombroses reformes en un edifici que no reunia les condicions necessàries. El 1862, Miguel Velasco Santos, un home culte format a l'Escola de Diplomàtica, va aconseguir que el Ministeri li concedira un pressupost extraordinari per fer reformes en l'arxiu. Durant la seva direcció es va procedir a una reorganització dels fons documentals i es redactaren un bon nombre d'índexs o inventaris, i ens ha deixat una memòria de 1881 en què fa una breu història de l'arxiu, explica el quadre de classificació dels fons i, finalment, fa una descripció de l'estat dels treballs tècnics.³¹

Pels mateixos anys, concretament en 1875, José Luis Albalade comentava que primer es feu una classificació i se separaren més de «diez mil volúmenes del Maestre Racional, seiscientos de los Justicias Civil, Criminal y de Trescientos Sueldos, con trescientos cincuenta legajos de procesos». A partir d'aleshores es procedí a l'«arreglo y clasificación de los varios montones o grandes divisiones» per a formar les sèries documentals, on la documentació s'ordenava cronològicament. Finalment, s'organitzaven per ordre alfabètic, ja que «nada más natural que colocar estos en el índice por orden alfabético», i ho justificava

per a localitzar millor la documentació. De fet, tots els instruments de descripció redactats en aquests anys, que encara s'utilitzen, segueixen els mateixos criteris i corresponen als fons ingressats en el segle XIX. Un dels oficials més rellevants que van treballar a l'arxiu va ser l'oriolà José Morón Liminiana (1827-1881), autor d'una *Metodología diplomática o Manual de archivonomía*, publicada el 1879, que va treballar a l'Arxiu General des de 1867. A final de segle, Joaquim Casañ, un altre arxiver amb molta erudició i també vinculat a la Renaixença, va publicar el 1894 una *Colección de documentos inéditos del Archivo General del Reino de Valencia*, seguint l'estela de Pròsper de Bofarull a Barcelona, però no va tenir continuïtat.

El segle XX comença com una continuació de l'anterior.³² El tema de la seu es va complicar més a causa de la Llei del 19 de juny de 1911 per la qual l'Estat va cedir l'edifici de la Casa Professa a l'Ajuntament de València a canvi de certes prestacions. Posteriorment, l'Estat, per Decret del 19 de juliol de 1927, va autoritzar l'Ajuntament de València a fer una cessió parcial de l'edifici a la Companyia de Jesús per crear una escola, però reservava el local que ocupava l'arxiu. El 1932, el Govern de la República va tornar a dissoldre la Companyia de Jesús i va confiscar tots els seus béns, però l'Estat, per Decret del 19 d'agost de 1933, va renunciar a la compra de l'edifici.

Quan va començar la guerra, tots els funcionaris menys un van fugir o es van amagar. L'arxiu va estar tancat fins que Felip Mateu i Llopis va arribar des de Madrid el març de 1937 i en va ser el director fins al final de la guerra. Durant aquests anys es van derrocar part dels locals, la qual cosa va afectar la consistència de l'edifici i la seguretat de l'arxiu. Felip Mateu i Llopis va aconseguir no solament salvar l'arxiu, sinó que se'n milloraren i es modernitzaren notablement les instal·lacions.³³ No obstant això, un decret del Govern nacional, datat a Burgos el 3 de maig de 1938, derogava els decrets de la República i, una vegada acabada la Guerra Civil, es van reposar les coses a l'estat anterior.

Finalment, l'Ajuntament de València va decidir, en la sessió del 19 d'abril de 1941, cedir tot l'edifici a la Companyia de Jesús. Aquesta vegada, el tema de la seu el va abordar definitivament el Ministeri d'Educació Nacional, ja que es va tenir la col·laboració del director general d'Arxius i Biblioteques, el valencià Miquel Bordonau Mas, i es va buscar un nou solar per a l'arxiu, amb la col·laboració de l'Ajuntament de València, que llavors presidia Adolfo Rincón de Arellano. Les gestions van començar l'any 1956, la cessió del solar es va signar l'abril de 1959 i les obres del nou edifici van començar el 1962. El projecte i la direcció de les obres van anar a càrrec de l'arquitecte Joan Segura de Lago. Una vegada acabades les obres i traslladada la documentació, el 29 d'octubre de 1965 es va inaugurar el nou edifici de l'Arxiu del Regne de València, el primer construït de nova planta amb criteris moderns per a un arxiu de l'Estat i considerat un edifici modèlic. Uns mesos després, el 31 de març de 1966, es va cedir la Casa Professa a la Companyia de Jesús. Posteriorment, el Mi-

nisteri encarregà al mateix arquitecte el projecte del nou Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares, les obres del qual van finalitzar el 1973.

Les transferències de documentació van continuar al segle XX. Es tractava ara dels fons d'època borbònica i els procedents dels convents desamortitzats del segle XIX. Els primers a arribar van ser els de la desamortització i el fet va ser conseqüència de la política arxivística centralitzadora del Govern de final del segle XIX, que va fer que el 1896 i el 1897 es realitzaren dues transferències de documentació de l'orde de Montesa i dels convents desamortitzats valencians a l'Arxiu Històric Nacional. En aquests moments, la direcció l'ocupava un valencià, Vicent Vignau Ballester (1896-1908), que va ser qui realment va consolidar aquest arxiu que s'havia creat el 1866. La segona proposta de transferència va provocar una forta campanya política i de premsa, en la qual va intervenir Lo Rat Penat, per frenar l'enviament de la documentació a Madrid. La campanya va aconseguir els objectius que tenia i set anys després, el 1904, el ministre d'Instrucció Pública va ordenar que la documentació que quedava a la Delegació d'Hisenda es transferira a l'Arxiu del Regne de València, transferència que va supervisar personalment Vicent Vignau.³⁴ Posteriorment, el 1921 es va proposar la transferència de la documentació de la Reial Audiència borbònica, que es faria en dues fases. El gener de 1926 es va remetre la documentació del Reial Acord i després, el 1936, es van transferir els llibres de registre i els processos civils i criminals.

El Decret del 12 de novembre de 1931 va crear a Espanya els arxius històrics provincials, on s'enviaria la documentació notarial de més de cent anys. En el cas de la província de València, aquestes funcions les assumí l'Arxiu del Regne de València. El Decret del 24 de juliol de 1947 afegí la transferència de la documentació històrica de les audiències, jutjats i delegacions d'Hisenda. Una ordre del 14 de desembre de 1957 del Ministeri de Justícia inclogué la de les comptadores d'hipotèques. En darrer lloc, el Decret 914/1969, del 8 de maig, va ordenar que custodiaren tota la documentació de l'administració perifèrica de l'Estat de més de quinze anys d'antiguitat.

Actualment, l'Arxiu del Regne de València és un arxiu estatal gestionat per la Generalitat Valenciana. El Reial Decret 3066/1983, del 13 d'octubre, va transferir a la Generalitat Valenciana les funcions i els serveis de l'Estat en matèria de cultura, però exceptuant-ne els edificis i els béns mobles de titularitat estatal dipositats o custodiats en aquests. Per tant, l'Arxiu del Regne de València continua sent de propietat estatal, però la gestió l'exerceix la Generalitat Valenciana i es regeix d'acord amb la legislació estatal. A partir de l'any 2000 s'han renovat les instal·lacions de l'edifici i s'han començat a implementar les noves tecnologies de la informació i la documentació, amb la finalitat de millorar la conservació i la consulta de la documentació i facilitar l'accés de tots els ciutadans i dels investigadors a la informació i els instruments de descripció dels fons documentals de l'arxiu.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Sobre el Mestre Racional, el principal estudi continua essent el de Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS. *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*. Fundació Noguera, Barcelona 1987, 2 v. La creació del Mestre Racional va suposar la posada en funcionament d'una institució fiscalitzadora que intervenia la comptabilitat de totes les institucions de la monarquia. Igual que la Cancelleria Reial, tenia un àmbit global, però, en aquest cas, de control. És per això que necessitava no tan sols tenir accés a la documentació de les institucions de la monarquia, sinó també posseir un arxiu on guardar la documentació fiscalitzadora, com a garant i comprovant de la gestió d'aquestes institucions.
- [2] La relació entre els arxius de la Corona d'Aragó i el Mestre Racional ha estat estudiada per Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA en diversos treballs: «Los archivos reales o la memoria del poder». A: *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Gobierno de Aragón, Saragossa 1994-1996, tom I, vol. II, p. 121-139; «La creación del Archivo del Reino de Valencia». *Estudis Castellonencs*, núm. 6, (1994-1995), p. 371-381; «Archivos y archiveros en la Edad Media Peninsular». A: Juan José GENERELO LANASPA, Ángeles MORENO LÓPEZ i Ramón ALBERCH I FUGUERAS (coord.). *Historia de los archivos y de la archivística en España*. Universidad de Valladolid, Valladolid 1998, p. 13-28; «Los archivos de la monarquía hispánica». A: Ernest BELENGUER CEBRIÀ (coord.). *Felipe II y el Mediterráneo*. Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V. Vol. III, 1999, p. 193-214; *Reyes y archivos en la Corona de Aragón: Siete siglos de reglamentación y praxis archivística (siglos XII-XIX)*. Institución Fernando el Católico, Saragossa 2008, 676 p.
- [3] La seu de les dues noves institucions fou el Palau Reial, també conegut com a Palau del Real. L'origen del nom es deu a la seua localització en la partida del Pla del Real o Rahal, un topònim d'origen àrab amb el significat d'horta. A partir del segle XVIII, després de l'abolició dels Furs el 1707, passà a denominar-se Arxiu General de València. A final del segle XIX es consolidà el nom d'Arxiu Regional de València i en la segona meitat del segle XX el d'Arxiu del Regne de València.
- [4] Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. «La creación del Archivo...», *op. cit.*
- [5] Eugenio CASANOVA. *Archivística*. Stabilimento Arti Grafiche Lazzeri, Siena 1928.
- [6] Cal tenir en compte que el context de la seua creació va coincidir, cronològicament, amb el renaixement del dret romà a Europa, que definia els arxius com els «locus in quo acta publica asservantur ut fidem faciant». En la baixa edat mitjana, aquesta definició va trobar la definitiva expressió en el *ius archivi*, és a dir, en el valor jurídic que s'atribuïa als documents conservats als arxius: «charta quae propheretur ex archivo publico, testimonium publicum habet».
- [7] El juliol de 1318, Jaume II va crear l'Arxiu Reial de Barcelona. El monarca va manar construir al Palau Reial un dipòsit on «fossen possats e conservats los registres, els privilegis e altres scrits de la sua cancelleria e dels altres fets de la sua cort». Així mateix va manar que, al palau, es destinés un altre dipòsit per a conservar «els comptes e altres scriptures del offici del Maestre Racional de la sua cort». La fiscalització de les despeses la va fer el valencià Pere de Boïl, mestre racional i senyor de Manises.
- [8] Rafael CONDE I DELGADO DE MOLINA. *Las primeras ordenaciones de l'Arxiu Reial de Barcelona / Las primeras ordenanzas del Archivo Real de Barcelona, 1384*. Ministerio de Cultura, Madrid 1993, 44 p. A més, es poden consultar els treballs de Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ: «El Archivo de la Corona de Aragón en la Baja Edad Media». A: *Monarquía, crónicas, archivos y cancellerías en los reinos hispano-cristianos, siglos XIII-XV*. Institución Fernando el Católico, Saragossa 2014, p. 145-184, i «Orígenes del Archivo de la Corona de Aragón, (en tiempos, Archivo Real de Barcelona)». *Hispania: Revista Española de Historia*, núm. 226 (2007), p. 413-454.
- [9] El 27 de desembre de 1337, Domènec de Claramunt, mestre racional, després d'haver fiscalitzat la comptabilitat de Guillem Serra, cambrer d'Alfons el Liberal, diu que «a cautela de la Cort, he conservat e estojat lo dit quaern en una caxa blanca qui és en la casa o archiu del offici del Racional, qui és en lo Real del Senyor Rey, la qual és en la ciutat de València, en lo qual són conservats e estojats los comptes de la amministrazione de la Batlia General del Regne de València». Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS. *El Mestre Racional...*, *op. cit.*, vol. II, p. 148 i 152.
- [10] Així veiem com el juny de 1394 continuava enviant-se la documentació a Barcelona: «Item, done a n Andreu López, porter del senyor Rey, los quals havia bestrets e pagats axí en loguer de VI bèsties que havien portats los registres e diverses scriptures del offici del Racional, com per nòlit de moltes altres diverses scriptures del dit offici, de la dita ciutat de València a la ciutat de Barcelona.» Això ens confirma que el dipòsit del Palau del Real de València era un arxiu administratiu i que l'estança era simplement l'escrivania del lloctinent de mestre racional.
- [11] Sobre la creació de l'Arxiu Reial de Saragossa i l'Arxiu del Regne d'Aragó cal veure els treballs de Diego NAVARRO BONILLA: «El Archivo Real de Zaragoza. Instituciones y archivos del rey en el Archivo de Aragón (siglos XV-XVII)». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. 20, (2002), p. 177-204, i *Escritura, poder y archivo: La organización documental de la Diputación del Reino de Aragón (siglos XV-XVIII)*. Prensas Universitarias, Saragossa 2004, 316 p.
- [12] Sara CUNCHILLOS PLANO. «Nombramiento de Gaspar de Pachs como primer maestro racional del Reino de Mallorca (a. 1451)». *Medievalia*, núm. 8 (1989), p. 163-175. Per a l'Arxiu del Regne de Mallorca cal consultar el treball d'Antonio MUT CALAFELL. *Guía sumaria del Archivo del Reino de Mallorca*. Ministerio de Cultura, Madrid 1984, 78 p.

- [13] «Necnon ordinamus quo in regno predicto deduetur locus per dictum Magistrum Rationalem eligendus qui nuncupetur archivius regius ubi et condatur et ponantur omnia computa officialium dicti regni que ab inde recipiuntur et audientur in dicto regno, necnon alie scripture et registra Viceregum et Gubernatorum dicti regni, capribreviaque regia ut facilius et sine labore ac expensis possint haber per dictum Magistrum Rationalem ad informationem et per alias certificationes necessarias intra dictum regum, et eiusdem archivi claves teneat et tenere habeat dictus Magister Rationalis aut unus et dictis coadjutoribus quem ad hoc idem Magister Rationalis delegat et obligatus sit debito ordine ac distincte situare et componere libros ac scripturas ibidem claudendas»: Evandro PTUZULU. «L'ufficio di maestro rationale del Regno di Sardegna». A: *Martínez Ferrando, archivero. Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*. ANABA, Barcelona 1968, p. 409-430. Per a l'Arxiu del Regne de Sardènia, vegeu Gabriela OLLA REPETTO. «La política archivística de Alfonso II d'Aragona». A: *La società mediterranea all'epoca del Vespro: Atti dell'XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona (Palermo-Trapani-Erice, 25-30 aprile 1982)*. Vol. III. Palerm, 1983-1984, p. 461-479; Carla FERRANTE. «L'arxiu real de Cagliari e i documenti catalano-aragonesi». A: Anna Maria OLIVA i Olivetta SCHENA (cur.). *Sardegna catalana*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2014, p. 22-43.
- [14] «Per quant sens bona causa, sinò ab passions e favors mundanes, han fets archius en preiudici de aquest real archiu situat per los serenissims reys d'Aragó en la present ciutat de Barcelona com a principal e més insigne ciutat de les altres, e hon los dits reys han cregut tenir e pus guardats los registres e scriptures reals faents per llurs grans senyories, pobles e terres, e per çó hi faeren fer armaris, uns per Aragó e València, altres per Catalunya, e altres per Mallorques, e altres per Sardènia e altres illes e terres, tots en gran ordre, yo Pere Michael Carbonell, archiver del rey nostre senyor e notari públich de Barcelona una et in solidum cum Francisco Carbonello, filio, connotario et coarchivario meo, ab bon perdó dels legidors, no delliber perdre molt temps en scriure e fer memorials per dits regnes e terres dismembrades d'aquest reial archiu. E axí super eis, non servato ordine, brevi me expediam e maiorment que son mal pagat de la quitació que-m pertany»: Rafael CONDE I DELGADO DE MOLINA. «Una discutible decisió arxivística del segle xv». *Lligall*, núm. 8 (1994), p. 11-18.
- [15] L'arxiu era una estança principal on treballava el mestre racional o el seu lloctinent, encara que també s'utilitzava per a reunions importants. Així veiem com el 19 d'octubre de 1403, quan la Diputació del General era una institució inorgànica i no tenia una seu fixa, es va reunir «en lo dit Reyal, en la casa de l'Arxiu, la qual és al cap del palau, on se acostuma tenir la dita cort, aplegats los sobre-dits e dessus nomenats diputats». Un segle després, el 28 de febrer de 1501, es reuneixen al mateix lloc el «noble e magnífich tinentloch de Governador, e don Diego de Torres, batle e rebedor general del regne de València, personalment atrobats ensemps ab altres persones e los residents en lo offici de Mestre Racional en lo Arxiu del Real del senyor rey, hon lo dit offici és dedicat».
- [16] Sobre la història de l'Arxiu del Regne de València, es pot veure la recopilació de bibliografia que s'ha fet en diferents treballs. Vegeu Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ. «El Archivo Real y General de Valencia». *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 17 (1996), p. 175-192, i Francesc TORRES FAUS. «Alfons el Magnànim i l'Arxiu del Regne de València». A: *Alfons el Magnànim de València i Nàpols*. Institució Alfons el Magnànim, València 2009, p. 163-181.
- [17] Agustí CAMPOS PERALES. «Jaume Desplà (c. 1357-1423), primer arxiver de l'Arxiu Reial de València». *Afers*, núm. 92 (2019), p. 149-167.
- [18] La relació dels arxivers s'ha tret dels llibres del Mestre Racional per a l'època foral, dels llibres del Reial Acord per a l'època borbònica i de la documentació de la Secretaria de l'Arxiu per a l'època contemporània. Per al segle xvii s'ha consultat també la documentació de la Secretaria de València de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.
- [19] Ramon BALDAQUÍ ESCANDELL. *El registre Reial Cancel·leria 495 de l'Arxiu General del Regne de València: Estudi i edició: conclusions*. Universitat d'Alacant, Alacant 1993. En microfitxa.
- [20] Vicent GIMÉNEZ CHORNET. «Les visites o judicis de residència forals, un fons documental de l'Arxiu del Regne de València». A: *Homenaje a Amparo Pérez y Pilar Faus*. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València 1995, p. 473-479;
- [21] Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ. *Liber Patrimoni Regii Valentiae*. Universitat de València, València 2006, 638 p.
- [22] Els armaris, bastits pel fuster Gaspar Gregori, són una de les millors mostres de l'ebenisteria valenciana de tots els temps i allí es va conservar l'arxiu de la Generalitat fins a l'any 1845.
- [23] Josep Lluís Ibáñez Bertran va sol·licitar el càrrec, entre altres coses, perquè era «uno de los parientes más cercanos del glorioso San Luis Beltrán, sin que haya recibido las mercedes que vuestra Magestad acostumbra, quando se canonizan los naturales de alguno de sus reynos, a sus parientes». El rei va tenir en compte el fet i el va nomenar arxiver reial el 1668. Posteriorment, el 1671, el monarca li va concedir el privilegi de disposar, en vida o a la seua mort, l'ofici en un dels seus fills. Això explica que trobem la primera arxivera, Vicenta Ibáñez Sarsuela, la seua filla, que el 28 de juliol de 1678 es va presentar per a pagar la mitja annata i prendre possessió del càrrec al·legant que «la supplicante es una pobre donzella huérfana de padre y madre, que a de tomar estado». El monarca va atendre la sol·licitud, però atés que la seua condició de dona no li permetia ocupar el càrrec d'arxiver reial, va nomenar com a substitut Jaume Vives de Banyatos, generós, i «habiendo precedido la aprobación le di el juramento y posesión acostumbrados al dicho Vives en lugar de doña Vicenta, su propietaria, la qual el día 5 de este (mes de mayo de 1681) murió».

- [24] Aquestes ordenances han estat publicades per Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. *Reyes y archivos en la Corona de Aragón...*, op. cit.
- [25] El llibre 23 dels instruments de descripció és el primer dels índexs de la Reial Audiència: «Prosesos, registres y còpies que se han portat en esta Sacra Real Audiència de la present ciutat de València, los quals estan archibats en lo present Archiu».
- [26] Francesc TORRES FAUS, Laura MÉNSUA MUÑOZ i Sergio URZAINQUI SÁNCHEZ. «Los archivos de la ciudad de Valencia en 1751 según los informes secretos de Asensio Sales y Vicente Ximeno». A: *La catedral ilustrada: Iglesia, sociedad y cultura en la Valencia del siglo XVIII*. Vol. 3. Institució Alfons el Magnànim, València 2015, p. 211-249.
- [27] La primera fou la de Vicent Branchat (c. 1735-1791), un jurista que va treballar d'assessor del Reial Patrimoni i que va publicar el *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio en el Reyno de Valencia y de la jurisdiccion del Intendente como subrogado en lugar del antiguo Bayle General* entre 1784 i 1786. En la seua obra trobem per primera vegada una breu història sobre l'Arxiu General de València. L'any següent, el jurista Josep Villarroja (1732-1804) va publicar el *Real Maestrazgo de Montesa: Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del patrimonio y maestrazgo de la Real y Militar Orden de Sta María de Montesa y S. Jorge de Alfama*, en què recopilava tota la documentació referent a l'orde de Montesa, la qual es va incorporar a la Corona el 1592, per la qual cosa a partir de llavors els seus comptes els va fiscalitzar el mestre racional. La tercera la va publicar José Canga-Argüelles en 1806 i és la *Colección de reales cédulas, órdenes y providencias dadas para gobierno del Real Patrimonio en el Reyno de Valencia. Formada por acuerdo de la Real Junta Patrimonial y aprobada por S.M.*, que de fet era una continuació de l'obra de Branchat.
- [28] Félix FLURALBO. *Reflexiones sobre los perjuicios que ocasionaría a algunas provincias de España y en particular a la de Cataluña la traslación de sus archivos a Madrid que propuso la Comisión de Cortes en su dictamen y minuta de decreto presentado a las mismas en 19 de marzo de 1814*. José Torner, Barcelona 1821, 7 p.
- [29] Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. «L'Arxiu del Reial Patrimoni de Catalunya, fons de l'Arxiu de la Corona d'Aragó». *Lligall*, núm. 18 (2001), p. 11-63.
- [30] La nòmina de l'arxiver, fins al 31 d'agost de 1817, es va pagar pels ingressos de les antigues «generalitats», ja que encara es cobraven parcialment en tota la Corona d'Aragó per a satisfer els interessos i amortitzar els préstecs de les suprimides Diputacions del General i pagar determinats serveis públics. Aquest any, però, «cesaron los pagos en dicha tesorería pertenecientes a generalidades, y de que procede mi asignación», per la qual cosa a partir de llavors les nòmines es van pagar a càrrec del ministeri corresponent.
- [31] Miguel VELASCO Y SANTOS. «Archivo General del Reino de Valencia». A: *Anuario del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Museólogos, 1881*. Madrid, p. 78-107.
- [32] Els directors de l'Arxiu del Regne de València del segle xx han sigut: Gabriel Ruiz-Diosayuda Montes (1901-1906), Joaquim Casañ Alegre (1906-1911) en una segona etapa, Manuel Ferrandis Irlés (1911-1920), Ferran Ferraz Penelas (1920 i 1936 i 1939-1941), Felip Mateu i Llopis (1937-1939), Constantí Ballester Julve (1941-1950), Félix Ferraz Penelas (1950-1955) com a director interí, Rosa Rodríguez Troncoso (1955-1976), Desamparados Pérez Pérez (1976-1990), Carlos López Rodríguez (1990-1998), María Cruz Farfán Navarro (1998-2000) com a directora interina, i Mercedes Escrig Giménez (2000-2007).
- [33] Felip Mateu i Llopis, com a vocal de la Junta de Recuperaçió del Tresor Artístic, va treballar per salvar els arxius de les catedrals de Sogorb i València i d'altres. Acabada la guerra fou destinat a la direcció de la Biblioteca Central de Barcelona i va aconseguir salvar la Biblioteca de Catalunya. Des de 1943 va ser catedràtic de paleografia i diplomàtica en la Universitat de Barcelona fins al 1971, càrrec que va compaginar amb l'anterior. Persona d'una gran erudició, té publicada una extensa bibliografia.
- [34] Francesc TORRES FAUS. «La documentació de l'Orde de Montesa en l'Arxiu del Regne de València i l'Archivo Histórico Nacional de Madrid». A: *La Orden de Montesa y San Jorge de Alfama: Arquitectura, imágenes y textos (ss. XIV-XIX)*. Universitat de València, València 2019, p. 331-361.

NOTA BIOGRÀFICA

Francesc Torres Faus és doctor en geografia i història per la Universitat de València, tècnic d'arxius i biblioteques, i des de setembre del 2007 és director de l'Arxiu del Regne de València. Com a investigador, ha publicat més de seixanta treballs en forma de llibres i articles, que tracten sobre demografia, història agrària, història comarcal, toponímia, cartografia, arxius i biblioteques, i les divisions territorials valencianes.